

Posudek vedoucího diplomové práce

Obor: Učitelství češtiny jako cizího jazyka

Mgr. Lenka Zábajová:

Česká šumová vibranta /ř/ a její realizace nerodilými mluvčími

Diplomantka ve své práci spojuje své minulé i současné studijní zaměření a věnuje se realizaci fonému /ř/ v češtině cizinců. Jak známo, česká šumová vibranta je hláskou poměrně unikátní, artikulačně obtížnou a její zvládnutí není zcela samozřejmé u rodilých mluvčích češtiny, natož pak u mluvčích užívajících češtinu jako cizí jazyk. Právě produkční obtížnost této hlásky vede často u cizinců k odchylným realizacím, které mohou u posluchače nápadně zvyšovat dojem cizineckého přízvuku, jehož intenzita může mít vliv na vnímání celkové kompetence mluvčího, tedy nejen jazykové.

Samotný text práce má zhruba 80 stran, dalších téměř 40 stran obsahuje přílohy, zejména data k analyzovaným položkám.

V úvodní, teoretické části autorka nejprve zařazuje /ř/ do kontextu bohatě variabilních r-ových hlásek a výběrově shrnuje dosavadní poznatky o českých vibrantách z hlediska artikulačního, akustického (včetně desonorizace), částečně percepčního, fonologického, historického i z hlediska vadné výslovnosti a její možné nápravy. Tématem poslední kapitoly teoretické části je cizinecký přízvuk. Úvodní kapitola tvoří dobře promyšlený a jasně strukturovaný celek, v němž diplomantka ukazuje velmi dobrou orientaci v odborné literatuře. K té je ovšem v jistých případech třeba přistupovat kriticky (viz níže).

Těžiště práce spočívá v samotném experimentu, jehož cílem je popis realizací /ř/ v češtině německých, polských, ruských a vietnamských mluvčích ve srovnání s kontrolní skupinou rodilých mluvčích češtiny. Pro každou skupinu mluvčích diplomantka analyzovala 200 výskytů /ř/. Metodou tzv. pečlivého poslechu (s oporou programu pro analýzu zvuku) tak získala údaje o tisíci realizacích této hlásky (v kontextu hlásek sousedních a slova/slov) a u každé odhadla na škále 0-3 stupeň její „cizineckosti“. Od jednotlivých mluvčích zjistila stupeň jazykové úrovně (A1 – C2), případně naň usoudila samostatně. V kapitole Metoda se autorka podrobně věnuje mluvčím, shromáždění a analýze materiálu a sledovaným údajům, přičemž si je vědoma subjektivitu vlastního hodnocení některých parametrů.

Z artikulačního hlediska klade autorka důraz zejména na zjištění, nakolik je při realizaci /ř/ přítomen kmit jazyka a jak často dochází k oslabení či ztrátě znělosti [ř] nemotivované běžnou asimilací. Přítomnost kmitu uvádí do souvislosti s vlivem mateřštiny, jazykové úrovně, hláskového okolí a typu projevu. Ze získaných dat se snaží vyvodit významnost kmitavosti na dojem „cizineckosti“ šumové vibranty a dále vztah mezi kmitavostí a jazykovou úrovní mluvčích. Autorka se podrobně věnuje rovněž odchylkám dalších typů, jež pečlivě analyzovala a kategorizovala. Množství realizací /ř/ konzultovala s vedoucím práce.

Diplomová práce je sice zaměřena především popisně a kvantitativně, ale obsahuje i metody a cvičení k nácviku správné výslovnosti /ř/.

Vedle nesporných kladů bohužel práce trpí nedostatky, jejichž částečný výčet níže předkládám. Příklady jsou řazeny dle stránek (kurzíva většinou značí citace z DP). Poznámky u zvýrazněných čísel stránek navrhuji ke komentáři u obhajoby.

- Ač autorka bohatě a většinou adekvátně vychází z odborné literatury, chybí jí v několika případech kritický přístup k převzatým tvrzením, např. (s. 14-28)

14: příklady jazyků, kde se vyskytuje alveolární švih – proč neuvedena čeština?

15: kmitají *okraje měkkého patra, případně čípek*. – nepřesné;

16: pojmy *závěr, závěrová fáze kmitu* může být v případě vibrant zavádějící;

17, odst. 2: můžeme v případě palatalizace mluvit o odlišném místě artikulace?

- 18: *Někdy se s nimi (alveolární švihy) můžeme setkat i v češtině při nedůsledné realizaci alveolární vibranty [r].* – nutno uvést na pravou míru. Dodatek na s. 20 o nízkém počtu jednokmitných [r] v pobočných slabikách není dostatečně vysvětlující.
- 20: *Rozdíl mezi [r] a [ř] je v rychlosti kmitání.* – takto stručná informace může být matoucí;
- 20: *Rty jsou mírně zaokrouhleny.* (Bendová) vs. s. 27: *zaostřují se koutky (Zahrádková?)* a s. 28: *...rtů, jež jsou protaženy do délky a v koutcích zaostřeny...* (Hála) – protichůdné citace nejsou nijak komentovány.
- 28: *Právě nahrazování [ř] palatálními hláskami vedlo M. Pavlíkovou k hypotéze o postalveolárním místě artikulace českého [ř].* – nutno komentovat.

- Další nedostatky (věcné, formulační, pravopisné atd.):

- 15: Barry, Schiller – chybí odkazy, nejsou uvedeni v seznamu literatury;
- 17, ř. 3: překlepy, též s. 27 *Ahrádková*
- 23: Ve výkladu o frekvenci /ř/ je nutno jednoznačně odlišovat, případně i komentovat pojmy *písmeno* a *hláska*. Kapitole by prospěla přehledová tabulka s procentuálním vyjádřením frekvence /ř/, zobecnění frekvence hláskových okolí /ř/ (včetně například příznačně nízkého počtu zadních vokálů po /ř/), evt. příklady (na řv- a -řs-).
- 32, odst. 1: Lze u nerodilých mluvčích mluvit o *poruchách* výslovnosti /ř/?
- 32: je obsah 2. odst. doložitelný, nebo jde o zobecnění zkušeností autorky (viz pozn. 94 na s. 33)? – cizinci se často učí [r] přes [ř]; *jejich mluvidla mohou ... lépe zvládat artikulaci [ř] než [r]*; problém s rozlišením [ř], [r], [ž] u Asiátů (příliš široké označení, totéž na s. 34: *Asiaté mají zcela odlišný hláskový systém...*) atd.
- 32: *Nejlépe potom zvládají [ř] následující po hlásce se stejným místem artikulace.* – jde o jakoukoli alveoláru? *Neznělá alveolární hláska je v českém hláskosloví [t].* – nepřesné;
- 33: Věta *Ať už se jedná o ... se nesetkáváme moc často.* je těžko srozumitelná (obsahuje s texty v závorkách přes 100 slov) a chybějící čárka její smysl zatemňuje.
- 34: Vyjádření *studie prokázaly...* je nutno podpořit příslušnými odkazy.
- 34: nejasné užívání slova *přízvuk* (cizinecký vs. slovní);
- 36-37: Úvaha o dosažitelnosti objektivitu výsledků při výzkumu cizineckého přízvuku vyznívá poněkud povrchně. Je-li přejata z širšího kontextu, nutno odkázat na zdroj.
- 49: Při stanovování míry desonorizace autorka upřednostnila akustické hledisko na úkor percepčního dojmu, který lze pro takovýto typ práce považovat za významnější, byť subjektivnější. Arbitrární stanovení podílu trvání desonorizované části hlásky (úplná des. nad 50 %, částečná 15-50 % trvání) tak postrádá percepční odůvodnění.
- Přehlednosti by prospělo spojit tab. 9 a 10, aby bylo možné snadno porovnat výsledky u cizinců a u kontrolní skupiny českých mluvčích.
- 62: Pasáž o statistické významnosti rozdílů by bylo vhodnější řešit tabulkou.
- 62: *blíže, než* – bez čárky;
- 63: *Předpoklad ohledně rozdílu v realizacích [ř] s kmitem a bez kmitu mezi slovanskými a neslovanskými jazyky (ve slovanských jazycích převažuje [ř] s kmitem, v neslovanských bez kmitu) může potvrdit Tabulka č. 13 a 14 pro ruštinu a vietnamštinu.* – tento výsledek je zřejmý už z tab. 3 (na základě uvedení dvou jazyků zobecňovat nelze);
- Vhodná by byla úvaha, zda lze z výsledků o kmitavosti něco vyvodit pro výuku cizinců.
- 64: Statistická významnost rozdílů podle velikosti konsonantické skupiny (u Č) sama o sobě mnoho nevyovídá – je dobré komentovat, zkusit odůvodnit.
- 69-70: U statistických údajů chybí jakékoli lingvistické komentáře. Na s. 69 autorka nepředpokládá, že by *tento faktor* (vliv typu projevu) *mohl mít zásadní vliv*, ale u dvou ze tří skupin se v různých typech projevu ukazují jasné rozdíly. Je třeba komentovat výsledek v souvislosti s vlastním předpokladem.
- 70: nadpis *Vliv kmitavosti na cizinecký přízvuk a jazykovou úroveň respondentů* – jazyková úroveň respondentů v tomto oddíle není vůbec zmiňována;
- 70: *zobrazují, cizinecký přízvuk* – bez čárky;

72: *Dalo by se předpokládat, že na stupni cizineckého přízvuku 0 bude převažovat realizace s kmitem.* – početní „převažování“ (nad 50 %; používáno i na jiných místech práce) počtu /ř/ s kmitem a bez něj není podstatné, důležitá je případná tendence kmitavosti dle stupně cizineckého přízvuku;

75: Autorka neuvádí podíl desonorizovaných [ř] vůči počtu potenciálně, tedy ortoepicky znělých realizací, nýbrž vůči celkovému počtu [ř] (znělých i neznělých). Číselná vyjádření tak neodpovídají skutečně zjištěnému stavu ani u skupin cizinců, ani u kontrolní skupiny českých mluvčích (tab. 29, graf 8). Skutečný podíl desonorizovaných realizací tak bude násobně vyšší. Tentýž problém se pak týká i oddílu o vztahu desonorizace a kmitavosti (2.2.4.3).

78: Lze usuzovat, do jaké míry je desonorizace percepčně nápadná, aby se mohla podílet na dojmu cizineckého přízvuku?

84: Autorka konstatuje, že nevysledovala žádný vztah mezi *odchylkami dalších typů a stupni cizineckého přízvuku*. Nelze tedy usuzovat, které odchylky nebo jejich kombinace pravděpodobně působí na rodilého uživatele češtiny rušivě a které odchylky by se měl cizinec snažit odstranit?

85: nadpis *Vliv cizineckého přízvuku na jazykovou úroveň respondentů* – jedná se spíše o vztah; 89 *častěji, než Češi; pozici, než* – oboje bez čárky;

V kapitole Závěr by bylo vhodné pokusit se o zobecnění, komentování nebo vysvětlení poznatků, které jsou popsány z kvantitativního hlediska (mj. percepční závažnost odchylek).

Ačkoli je text zatížen jistými, v některých případech závažnějšími nedostatky, je zřejmé, že diplomantka prokázala schopnost systematické a pečlivé práce se zvukovým materiálem, pro experiment shromáždila obsáhlý soubor řečových vzorků, jež podrobila důkladné poslechové analýze s oporou analyzačního programu PRAAT, přehledně zpracovala takto získané fonetické a další údaje, pokusila se je uvést do souvislosti s „cizineckostí“ výslovnosti hlásky [ř] a se stupněm jazykové úrovně respondentů.

Předkládaná práce přes výše uvedené poznámky splňuje svým obsahem i rozsahem požadavky kladené na diplomovou práci. Vzhledem k uvedeným skutečnostem ji doporučuji k obhajobě a navrhuji hodnocení **velmi dobře** až **dobře**, a to v závislosti na průběhu obhajoby.

V Praze dne 25. ledna 2016

.....

PhDr. Pavel Machač, Ph.D.

Ústav obecné lingvistiky FF UK